

Αντώ νης Λιάκος

Πατριωτισμός ή κοσμοπολιτισμός;

Η κατάληψη της Κύπρου από τους Οθωμανούς στα 1570 προκάλεσε μια κρίση στην επικυρίαρχη δύναμη, τη Βενετία, η οποία αποτυπώθηκε σε μια διαμάχη απόψεων γύρω από την πολιτική και την έννοια της πατρίδας. Το 1572 λοιπόν ο Πάολο Παρούτα έγραψε ένα δοκίμιο με τίτλο «Della perfezione della vita politica» (Για την τελειοποίηση της πολιτικής ζωής), στο οποίο υπογράμμιζε ότι ήταν καθήκον κάθε ενάρετου ανδρός να συμμετέχει στην πολιτική ζωή (για τις γυναίκες ούτε λόγος ακόμη· όσο για τους άνδρες, υπό προϋποθέσεις). Το καθήκον αυτό επιβαλλόταν από κάποιο υπέρτερο: την αγάπη προς την πατρίδα, «η οποία είναι μια συντροφία ανθρώπων, όχι τυχαία και βραχυχρόνια όπως των ναυτικών, αλλά βασισμένη στη φύση, (...) η οποία περιλαμβάνει τους γιους και τους γονείς, τους φίλους». Η αγάπη προς την πατρίδα σήμαινε να θέτει κανείς το δημόσιο συμφέρον πάνω από το ιδιωτικό.

Δεν πέρασε καιρός πολύς και ένας ιερωμένος, ο Μονσινιόρ Φίλιππος Μοντσενίγος απάντησε λέγοντας ότι αυτή η αγάπη για την πατρίδα δεν ανήκει στους φυσικούς νόμους αλλά είναι ανθρώπινο δημιούργημα. «Ο Θεός δεν έθεσε σύνορα ούτε στα πτηνά του ουρανού ούτε στα ζώα της γης ούτε στους ιχθύς των ωκεανών. Γιατί επομένως οι άνθρωποι, που είναι ανώτεροι από τα ζώα, θα έπρεπε να κλείνονται στα όρια μιας πατρίδας; (...) Αληθινή πατρίδα είναι αυτή στην οποία ζει κανείς καλά. Επομένως ο σοφός άνθρωπος

μπορεί να ονομάσει πατρίδα του οποιοδήποτε μέρος του κόσμου». Ο Μοντσενίγος δεν αναγνώριζε άλλη πατρίδα από την ουράνια. Σε αυτή την άποψη ο Παρούτα απάντησε: «Δεν έχουμε τίποτε πιο ακριβό και πιο πολύτιμο από την πατρίδα. Αν καταστραφεί η αγάπη για την πατρίδα, χάνεται κάθε αξιοπρέπεια της πολιτισμένης ζωής, της ζωής μέσα στην πολιτεία».

Αυτή η συζήτηση επανελήφθη και τον 17ο αι. στη Βενετία, όταν οι Οθωμανοί κατέλαβαν και την Κρήτη. Πέρα από τα συγκεκριμένα συμφραζόμενα, η συζήτηση αυτή ανάμεσα στους πατριώτες και στους κοσμοπολίτες έχει δημιουργήσει μια μακρά παράδοση στην πολιτική σκέψη που δεν λέει να κατακαθίσει. Με το πέρασμα του χρόνου εμπλουτίστηκε με τις αξίες και τη λογική του Διαφωτισμού και ο κοσμοπολιτισμός ονομάστηκε «ουνιβερσαλισμός» με την προβληματική του έθνους και του εθνικού κράτους όπου η πατρίδα ταυτίστηκε με το έθνος και την κρατική του συγκρότηση και ο πατριωτισμός συγχρωτίστηκε με τον εθνικισμό με την προβληματική των ταξικών συμφερόντων και προσδοκιών τα οποία τέμνουν τα εθνικά συμφέροντα (προλεταριακός διεθνισμός).

Η ταυτότητα και η ηθική

Τέλος, εμπλουτίστηκε με την προβληματική της «διαφοράς» και του δικαιώματος αυτοπροσδιορισμού των μειονοτήτων και των κάθε λογής πολιτισμικών ομάδων μέσα στα πλαίσια της εθνικής συλλογικότητας. Έτσι ο κοσμοπολιτισμός απέκτησε εσωτερική διαπερατότητα ανάμεσα στο εθνικό «εμείς» και στους «άλλους», με την ανθρωπολογική σημασία του όρου. Ο κοσμοπολίτης προς τα έξω έγινε και κοσμοπολίτης προς τα μέσα. Ξαναβρίσκουμε το νήμα αυτής της συζήτησης στις Ηνωμένες Πολιτείες, αυτή τη φορά όχι ανάμεσα στους διανοούμενους της Δεξιάς και της Αριστεράς, αλλά ανάμεσα σ' αυτούς τους τελευταίους (και με την έννοια που έχει η Αριστερά στην Αμερική).

Οι αιτίες ήταν ώριμες αλλά η αφορμή δόθηκε από ένα άρθρο του γνωστού πολιτικού φιλοσόφου Richard Rorty στους «New York Times» (13.2.1994) με τίτλο «The Unpatriotic Academy» (Οι μη πατριώτες πανεπιστημιακοί). Ο Rorty κατηγορήσε την πανεπιστημιακή Αριστερά ότι υποστηρίζοντας την πολιτική της «διαφοράς», δηλαδή μια πολιτική που σκοπό έχει να αναδείξει την ταυτότητα και τα δικαιώματα των γυναικών, των Αφροαμερικανών, των ιθαγενών Ινδιάνων, των Ισπανόφωνων, των Ασιατών, των ομοφυλόφιλων κλπ., υπονομεύει την εθνική ταυτότητα και αυτεκτίμηση του αμερικανικού έθνους. Η ταυτότητα αυτή, κατά τον Rorty, απηχεί τις δημοκρατικές αρχές του Εμερσον, του Λίνκολν, του Μάρτιν Λούθερ Κινγκ κ.ά. Είναι απαραίτητη γιατί τροφοδοτεί το πατριωτικό αίσθημα, χωρίς το οποίο δεν μπορούν να κινητοποιηθούν οι πολίτες για κοινωνικές μεταρρυθμίσεις που αφορούν την κοινωνία συνολικά. Ένας άλλος Αμερικανός, ο Sheldon Hackney, ζήτησε να ανοίξει μια δημόσια συζήτηση για την αμερικανική ταυτότητα.

Καθώς τα τελευταία χρόνια στην αμερικανική κοινωνία γίνεται πολλή συζήτηση για την ηθική, η Martha Nussbaum, γνωστή ιστορικός της ελληνιστικής φιλοσοφίας, απάντησε ότι ο πατριωτισμός είναι ηθικά επικίνδυνος και σε τελευταία ανάλυση υπονομεύει τις ίδιες τις αρχές της δημοκρατίας και της δικαιοσύνης, τις οποίες επικαλείται ο Rorty. Τα εθνικά σύνορα, γράφει, είναι αυθαίρετα ή έχουν επιβληθεί διά της βίας. Είναι επομένως παράλογο να τους αποδίδεται ηθική σημασία. Αν οι άνθρωποι εκπαιδεύονταν για να ζουν ως πολίτες του κόσμου, θα ενδιαφέρονταν περισσότερο για τη φτώχεια και την εξαθλίωση του Τρίτου Κόσμου, για τα περιβαλλοντικά προβλήματα που αφορούν ολόκληρο τον πλανήτη. Δεν θα ζούσαν έγκλειστοι στον εθνικό τους εγωισμό. Θα αντιλαμβάνονταν μάλιστα καλύτερα τις εθνικές τους ιδιαιτερότητες και τον εαυτό τους.

Στη θέση της Nussbaum αντέδρασαν ο Michael Waltzer και η Amy Gutman, αμφότεροι πολιτικοί φιλόσοφοι στο Πρίνστον: Δεν μπορούμε να είμαστε πολίτες του κόσμου γιατί δεν έχει αυτός ο κόσμος πολιτικές δομές στις οποίες μπορούμε να συμμετάσχουμε και να επηρεάσουμε. Για να είμαστε πολίτες χρειαζόμαστε μια πολιτική κοινότητα και αυτή προς το παρόν είναι το εθνικό κράτος, εκείνο που περικλείεται από τα εθνικά σύνορα. Την ιδιότητα του πολίτη όμως την απολαμβάνουμε μέσα στα πλαίσια της δημοκρατίας. Και βέβαια η δημοκρατία για να επιζήσει χρειάζεται τον πατριωτισμό, γιατί η δημοκρατία διατηρείται με τη μαζική συμμετοχή στην πολιτική ζωή· πρόκειται όμως όχι για πατριωτισμό χρωματισμένο με τα εθνικά χρώματα, αλλά για τον «συνταγματικό πατριωτισμό», σύμφωνα με τον όρο του γερμανού φιλοσόφου Jurgen Habermas. Πρόκειται

επομένως για ένα πολιτικό αίσθημα που γεννιέται από την ενεργό συμμετοχή των πολιτών στη δημοκρατική ζωή, ανεξάρτητα από τα εθνοπολιτισμικά χαρακτηριστικά του καθενός.

Το έθνος και η πατρίδα

Ο τύπος της ενότητας που έχει ανάγκη η δημοκρατία δεν είναι το έθνος ως πολιτισμική οντότητα, αλλά η πατρίδα ως η κοινή ελευθερία που προστατεύεται από τους νόμους. Έτσι, σε θεωρητικό επίπεδο η συζήτηση περιστράφηκε στις διαφορές ανάμεσα σε δύο όρους: ethno-nationalism, δηλαδή εθνική ιδεολογία βασισμένη σε εθνοτικά χαρακτηριστικά και κληροδοτημένες πολιτισμικές κληρονομίες· και civic nationalism, δηλαδή εθνική ιδεολογία πάνω στην έννοια του έθνους ως δημοκρατικά οργανωμένης κοινότητας. Κατά κάποιον τρόπο αναπαράγεται η διαφορά ανάμεσα στον εθνικισμό της Γαλλικής Επανάστασης και στον γερμανικό εθνικισμό του Χέρντερ και του Φίχτε. Άλλωστε τις διαφορές ανάμεσα στον δημοκρατικό πατριωτισμό και στον εθνικισμό ανέλαβε να τις συνοψίσει ο M. Viroli, ο οποίος, όπως και ο Miroslav Hroch που αντιτίθεται στην ισοπέδωση των κινημάτων εθνικής συγκρότησης υπό τον γενικευτικό όρο του εθνικισμού, προέρχεται από την Ευρώπη - Ιταλός ο ένας, Τσέχος ο άλλος.

Παρά την προϋπάρχουσα συζήτηση, τα ερωτήματα πέφτουν βροχή. Μπορούν μόνο οι πολιτικές διαδικασίες, όσο δημοκρατικές και αν είναι, να εμπνεύσουν τους πολίτες; Δεν χρειάζεται η κοινότητα των εμπειριών, η κοινότητα της μνήμης; Έτσι όμως δεν μεταβαίνουμε στην εθνική μνήμη, στα πολιτισμικά χαρακτηριστικά του έθνους, και επομένως δεν γλιστράμε στον εθνικό μύθο που θέλουμε να εξορκίσουμε; Η εθνική ιδεολογία, αν και ενισχύει τους εσωτερικούς δεσμούς, δεν αποκλείει όμως από τη δημοκρατική ζωή όλους όσοι δεν συμμερίζονται τα κοινά χαρακτηριστικά ή την κυρίαρχη εκδοχή, το κυρίαρχο αφήγημα περί κοινών χαρακτηριστικών; Δεν καταστέλλει επομένως κάθε εκδήλωση διαφορετικότητας, κάθε έκφραση της ιδιαιτερότητας και της ταυτότητας των ποικίλων πολιτισμικών ομάδων, την κατακτημένη πλέον αρχή της πολυπολιτισμικότητας;

Σε ένα πρόσφατο άρθρο του στη «New Left Review» ο Eric Hobsbawm έγραψε ότι τα «νέα κινήματα» που βασίζονται στην πολιτική της ταυτότητας «είναι καθ' εαυτά και δι' εαυτά και για κανέναν άλλον»· και επεσήμανε τον «κίνδυνο της αποδιάρθρωσης σε μια καθαρή συμμαχία μειονοτήτων», σε σχέση με τα καθολικά αιτήματα που προωθούσε η Αριστερά στην παράδοση του Διαφωτισμού. Ο ίδιος ιστορικός, σε ένα συνέδριο τον περασμένο Νοέμβριο στο Πρίνστον (όπου συμμετείχαν οι περισσότεροι από τους παραπάνω), έθεσε σε κριτική την έννοια της παγκοσμιοποίησης. Περισσότερο και από μια εμπράγματοι τάση, υποστήριξε, έχει γίνει μια ρητορεία η οποία, αμφισβητώντας τις δυνατότητες του εθνικού κράτους, τείνει να ακυρώσει τις δυνατότητες των πολιτών να επηρεάσουν τις πολιτικές αποφάσεις. Υποστήριξε ότι ο μεγαλύτερος όγκος των παγκόσμιων οικονομικών συναλλαγών ενεργείται ακόμη μέσα στα πλαίσια των εθνικών κρατών. Κατά συνέπεια τα εθνικά κράτη διατηρούν μεγάλο μέρος της δύναμής τους.

Ωστόσο η ελεύθερη κίνηση του κεφαλαίου δεν αποτελεί ένα σιδερένιο χέρι πάνω από τις κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, όπως είχε υποστηρίξει πριν από χρόνια ο Karl Polanyi. Από την άλλη πλευρά, ποιος μπορεί να ελέγξει και να μετριάσει τις ανισότητες που επιβάλλουν οι δυνάμεις της παγκόσμιας αγοράς που λειτουργούν ως κράτη εντός και εκτός συνόρων, αν όχι η πολιτική, μέσα από τα μόνα διαθέσιμα μέσα που έχει και τα οποία είναι τα εθνικά κράτη;

Το χέρι του κεφαλαίου

Το πρόβλημα επομένως είναι, κατά τον Hobsbawm, πώς η Αριστερά μπορεί να κινητοποιήσει το έθνος για να επιτύχει μεγαλύτερη ισότητα και δικαιοσύνη, χωρίς να χρησιμοποιήσει εθνικιστική ιδεολογία την οποία σχεδόν πάντα εκμεταλλεύεται η Δεξιά για να επιβάλλει αποκλεισμούς και εθνικές διαμάχες.

Γρίφος. Πώς, λ.χ., ο πολυπολιτισμικός πληθυσμός μιας πόλης όπως η Νέα Υόρκη θα στρατευθεί σε μια νέα εθνική ιδέα, έστω και με δημοκρατικό περιεχόμενο, χωρίς τουλάχιστον μια ισχυρή εξωτερική απειλή, ίσου τουλάχιστον μεγέθους με αυτήν του τελευταίου πολέμου; Και αν αυτό το αναλάβουν τα ΜΜΕ, ποιος θα περιμαζέψει τις υστερίες που συνήθως δημιουργεί ο ηλεκτρονικός λαϊκισμός; (Έχουμε πείρα στην Ελλάδα). Εξάλλου μια παρόμοια ιδεολογία, ανεξάρτητα αν την κινεί η Αριστερά, δεν θα καταστείλει τις πολυπληθείς πλέον ταυτότητες και ιδεολογίες που εκφράζουν την κατάτμηση του σύγχρονου κόσμου αλλά και την αξιοπρέπεια των μειονοτήτων και των ομάδων που τον αποτελούν; Και δεν είναι, ακόμη, οξύμωρο το σχήμα μιας Αριστεράς που φοράει ξανά τον εθνικό επενδύτη εναντίον του οποίου τόση κριτική έχει ασκήσει; Βέβαια, όπως μας έδειξε το παράδειγμα της Βενετίας, στη μεγάλη διάρκεια, Αριστερά και Δεξιά μετέρχονται εναλλάξ τον πατριωτισμό και τον κοσμοπολιτισμό.

Υπάρχουν ακόμη κινήματα και προσωπικότητες που έγιναν σύμβολα ταυτόχρονα και του πατριωτισμού και του κοσμοπολιτισμού, όπως π.χ. ο Γαριβάλδης και οι εθελοντές στις επαναστάσεις από το 1821 έως το 1936, ο Τσε Γκεβάρα στα χρόνια μας κ.ά. Αυτόν τον συνδυασμό άλλωστε προτείνουν και εκπρόσωποι της λεγομένης «μετα-αποικιακής θεωρίας», όπως ο Kwame Anthony Appiah, καθηγητής των Αφροαμερικανικών σπουδών στο Χάρβαρντ, και ο Homi Bhabha, του Πανεπιστημίου του Σάσεξ.

Η κοινωνική αλληλεγγύη

Οι συζητήσεις αυτές δείχνουν τα όρια οποιασδήποτε επιλογής σε αυτό το αρχικό δίλημμα «πατριωτισμός ή κοσμοπολιτισμός;» σήμερα. Δείχνουν όμως ότι η Ακαδημία δεν είναι τόσο αντιπατριωτική, όπως ισχυρίστηκε ο Rorty. Ενδεχομένως στις αναλύσεις περί έθνους, τα τελευταία χρόνια, τονίστηκε περισσότερο η πλευρά της κατασκευής και μάλιστα η συμβολική και ιδεολογική διάστασή της. Το έθνος όμως είναι μια συλλογικότητα εμπειρίας, αλληλεγγύης και πολιτικής δράσης. Κατασκευάζεται δηλαδή εννοιολογικά και πολιτικά· και μάλιστα καθημερινά. Επομένως οι συζητήσεις αυτές και τα διλήμματα εμπλουτίζουν την έννοια του έθνους και την καθημερινή του διάσταση εντός της οποίας ασκείται η πολιτική.

Γιατί, αν το έθνος αφεθεί στους εθνικιστές θεωρητικούς, τότε θα καταντήσει εικόνα ευνουχιστικού πατέρα. Χρειαζόμαστε μια δημοκρατική σύλληψη του έθνους και τη διάσταση της εθνικής αλληλεγγύης μέσα στα σύγχρονα συμφραζόμενά της ως κοινωνικής αλληλεγγύης.

Παρά τις θεωρητικές αδυναμίες της η έννοια του «συνταγματικού πατριωτισμού» μάς είναι χρήσιμη. Το ίδιο ισχύει κατ' αναλογία και για τον κοσμοπολιτισμό. Τα κυρίαρχα οικονομικά δίκτυα προσφέρουν συχνά φιλόξενη υποδοχή στις θεωρίες του αντεθνικισμού, του αντιρατσισμού, του φεμινισμού, του πολυπολιτισμού και της διαφοράς. Έτσι, πολλά από αυτά τα «νέα κινήματα» κατέληξαν χρηματοδοτούμενα ερευνητικά προγράμματα. Γιατί, σήμερα, δεν είναι οι κορυφές της οικονομικής πυραμίδας που κινητοποιούν τα μισόξενα και εθνικιστικά αισθήματα. Οι διαχειριστές του οικονομικού παιχνιδιού επιδιώκουν την ενιαιοποίηση των αγορών, όχι τους αποκλεισμούς. Είναι όσοι αισθάνονται να απειλούνται που επιδιώκουν προστατευτικούς αποκλεισμούς. Αυτή άλλωστε είναι και η διαφορά από την εποχή του Μεσοπολέμου.

Αλλά σε αυτή τη διαδικασία της ενιαιοποίησης και της παγκοσμιοποίησης παράγονται νέες, αβυσσαλέες ανισότητες και αποκλεισμοί. Οι αποκλεισμοί αυτοί δημιουργούνται μέσα από την απόσυρση των ισχυρών στα καλά προστατευμένα κελύφη του ιδιωτικού χώρου. Η γκετοποίηση των άλλων παράγεται έμμεσα, όχι άμεσα. Κατά συνέπεια το κρίσιμο ζήτημα είναι αν ο κοσμοπολιτισμός θα καταντήσει ένας άνευρος «μητροπολιτισμός» ή θα ασκήσει κοινωνική κριτική απέναντι στην πολιτική των μητροπολιτικών κέντρων και στους μηχανισμούς που παγκοσμιοποιούν μια ομοιόμορφη εμπορευματική κουλτούρα, την κουλτούρα του «Mac World».

[Πηγή: Εφημερίδα Το Βήμα, 05/01/1997](#)

<http://www.tovima.gr/default.asp?pid=46&ct=114&artId=67870&dt=05/01/1997>